

Маркова О. О.,
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри юридичних дисциплін
Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ

ЩОДО ПИТАННЯ ПРО ДЕЯКІ СПЕЦИФІЧНІ ОЗНАКИ ДОГОВІРНОЇ ФОРМИ ВРЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН «ОБМІН НОТАМИ»

Анотація. У статті досліджується та аналізується така договірна форма врегулювання відносин як обмін нотами на предмет ознак, які дозволяють виявити її особливості порівняно з іншими формами врегулювання відносин.

Ключові слова: обмін нотами, нота, ознаки, форма врегулювання відносин.

Постановка проблеми. Широке розповсюдження договірних форм у різних сферах життєдіяльності суспільства і держави активізує інтерес наукової спільноти до дослідження й аналізу існуючих договірних форм регулювання відносин. Представлені на сьогоднішній день у діючому законодавстві України договірні форми не мають єдиної системи і представляють собою сукупність норм, розроблених більшою чи меншою мірою, що є складовими окремими галузями, підгалузями чи інститутами права. Слід зазначити, що на цей час предметом більшості наукових досліджень є загальні питання, пов'язані з використанням у суспільстві різних договірних форм. У правовій літературі цим питанням присвячені праці відомих науковців М.Є. Некрасова, О.В. Дзери, Ж.В. Завальної, Е. Сатоу, П.Д. Сардачука, Ю.С. Шемшученка, Г.С. Федина та інших. Беручи за основу їх наукові розробки, констатуємо, що все-таки недостатньо дослідженим залишається питання щодо ознак і правової природи такої договірної форми як обмін нотами.

Мета статті – розширити уявлення про правову природу договірних форм регулювання відносин, зокрема обмін нотами.

Завдання статті – проаналізувати положення доктрини та законодавства щодо ознак такої договірної форми регулювання відносин як обмін нотами, оскільки лише їх виділення дозволить виявити особливості конкретної договірної форми порівняно з іншими формами врегулювання відносин.

Виклад основного матеріалу дослідження. Спершу з'ясуємо, що взагалі розуміється *під формою відносин*. Приймаючи за основу положення, що форма є характеристикою внутрішнього устрою явища, що дає можливість з'ясувати суть відносин, *під формою відносин* надалі ми пропонуємо розуміти конкретний спосіб зв'язку між особами, які взаємодіють між собою. Будь-які суспільні відносини своїм змістом мають взаємні дії осіб, у результаті яких вони вступають один з одним у відповідні зв'язки [1, с. 60]. Зв'язку, який є сутністю суспільних відносин, притаманні такі якісні характеристики: *соціальність, індивідуальність, вольовий характер*. *Соціальність* зв'язку

полягає в тому, що він виникає й існує лише в суспільному середовищі між особами – учасниками суспільства. Індивідуальність зумовлена тим, що зв'язок виникає між конкретно визначеними особами. Причому конкретизація може мати різний рівень – від вказівки на рольову чи функціональну належність до перерахування ідентифікуючих даних. Зрештою, зв'язок має *вольовий характер*. Це означає, що відносини нерозривно пов'язані з волею осіб і стають можливими лише в результаті волевиявлення всіх учасників відносин або однієї зі сторін.

Суспільні відносини є взаємодією між декількома особами, тому для отримання певного результату особі необхідно узгодити свою поведінку з поведінкою іншої особи – партнера за відносинами. Так само й інша сторона в результаті узгодження своїх дій переслідуватиме свою мету. Узгодження дій (поведінки) означає визначення переліку конкретних дій, здійснення або утримання від яких необхідне для обох сторін для досягнення певного результату, який кожна сторона визначає перед вступом у відносини. Таким чином, складається цілісна програма поведінки осіб.

Для досягнення певного результату відпрацювання певної програми дій особи мають точного дотримуватись виробленої програми дій (поведінки). Має бути присутня внутрішня настанова на добровільне виконання дій, що є обов'язковими для виконання і складають основу для такого способу встановлення зв'язку. Причому, встановлюючи зв'язок у такий спосіб, особи вільні корегувати свою програму поведінки шляхом застосування консенсусу до досягнення згоди частково або повною мірою [2, с. 20]. Корекція програми діяльності осіб для досягнення певного результату може досягатися двома шляхами: сили та узгодження. Від цього залежатиме, які форми регулювання відносин виникатимуть. У першому випадку складається недоговірна форма регулювання відносин, у другому – договірна.

Договірна форма регулювання відносин – це спосіб соціального зв'язку, заснований на ініціативі сторін, їх внутрішньому переконанні, представлений у вигляді узгодженої, обов'язкової програми поведінки, спрямованої на досягнення результату, визначеного сторонами, та захист. Тобто поведінка формується залежно від наявності чи відсутності зовнішнього впливу на поведінку сторін відносин, а також наявності внутрішнього переконання в необхідності встановити та підтримувати відносини. У договірній формі регулювання відносин позиції, на яких встановлюється зв'язок, відрізняються тим, що суб'єктивна позиція заснована на усвідомленні самим учасником необхідності встановлення та підтримання такого зв'язку

для досягнення того чи іншого результату індивідуального чи суспільного характеру, а також на внутрішньому переконанні в готовності до виконання встановлених чи прийнятих правил поведінки всіма учасниками взаємозв'язку. Об'єктивна позиція передбачає можливість добровільного, ініціативного встановлення взаємозв'язків, вона передбачена або допускається (не суперечить) нормами права.

Сторони під час врегулювання правовідносин можуть застосовувати чи не застосовувати різного роду механізми, в тому числі правові. Для суспільних відносин, встановлених у договірній формі, можливі два варіанти встановлення та підтримання зв'язку: без застосування правового регулювання та із застосуванням правового регулювання. У першому випадку виникають *соціальні* договірні форми відносин, які не підлягають регулюванню правовими нормами.

Договірні форми регулювання відносин, в яких спосіб зв'язку регламентований нормами права, є законодавчо закріпленими, поіменованими, а договірні форми, в яких спосіб зв'язку не регламентований, є законодавчо не закріпленими. Звідси постає, що договірні та недоговірні форми відносин є ширшими, ніж правові (законодавчо закріплені) та законодавчо не закріплені форми.

У правовій науці виділяють різні договірні форми врегулювання відносин: договір, угоду, контракт, конвенцію, протоколи, пакти, меморандуми, згоди, правочини, обміни нотами та ряд інших.

Усім договірним формам притаманні загальні ознаки, якими вони характеризуються. Проаналізувавши погляди вчених, пропонуємо виділити та систематизувати ці ознаки, щоб на основі їх виділити специфічні ознаки такої договірної форми як «обмін нотами».

Загальними ознаками договірних форм регулювання відносин є наступні:

1) наявність в учасників інтересу та потреби врегулювати відносини договірною формою. Саме крізь призму потреб та інтересів можемо визначити, що на регулятивному рівні в житті кожної людини та суспільства основною виявляється можливість обрати таку форму врегулювання відносин, яка б не лише відповідала їх потребам, але й найбільшою мірою задовольняла їх інтереси. Обрання форми врегулювання відносин залежить від виду інтересу, потреби, мети, яку ставлять перед собою учасники відносин, і наслідків, які бажають отримати в результаті. Говорячи про інтерес та потреби, уявляється, що вони можуть знаходити своє зовнішнє вираження у конкретній *договірній формі*, яка не лише фіксує його зміст, але й надає свободу виявляти їх і врегульовувати відносини, які виникли через інтерес та потреби, так щоб досягти позитивного результату, який би задовольнив обидві сторони, не порушуючи при цьому основні засади, а також і в *недоговірній формі*;

2) наявність двох і більше сторін;

3) вільне волевиявлення обох сторін, причому в договірних формах волевиявлення не існує ізольовано одне від одного, а є взаємоузгодженим, тобто однаковим та одночасним, спрямованим на досягнення єдиної мети;

4) рівність (паритетність) сторін;

5) взаємозалежність сторін від закріплених прав та обов'язків відносно один одного.

Досить цікавою та найменш дослідженою з точки зору договірної техніки є така договірна форма як «*обмін нотами*».

Практика регламентації відносин у договірній формі важлива для всіх сфер діяльності, зокрема для міжнародної, оскільки норми міжнародних договорів у більшості правових систем є основним джерелом регулювання питань, які пов'язані із цією сферою. Обмін нотами є міжнародним договором, оскільки така договірна форма притаманна лише для міжнародної сфери. Відповідно до ст. 2 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р. та Віденської конвенції про право договорів між державами і міжнародними організаціями 1986 р. *міжнародний договір* означає міжнародну угоду, укладену державами й іншими суб'єктами міжнародного права в письмовій формі, незалежно від того, чи міститься така угода в одному, двох або декількох пов'язаних між собою документах, а також незалежно від її конкретного найменування [3].

Поняття «*договір*» у Віденських конвенціях вживається як родове поняття, яке охоплює всі види міжнародних договорів, у тому числі й *обмін нотами*. У вітчизняному законодавстві поняття «міжнародний договір» закріплюється у Законі України «Про міжнародні договори» від 29.06.2004 р. № 1906-IV і визначається як укладений у письмовій формі з іноземною державою або іншим суб'єктом міжнародного права, який регулюється міжнародним правом, незалежно від того, міститься договір в одному чи декількох пов'язаних між собою документах, і незалежно від його конкретного найменування (договір, угода, конвенція, пакт, протокол тощо) [4].

Обмін нотами представляє собою вид міжнародного договору з конкретного питання. Оформлюється шляхом обміну однаковими за змістом нотами, як правило, в один і той же заздалегідь обумовлений день, з якого угода вважається такою, що набула чинності, якщо інше не вказане в нотах. Обмін нотами використовується під час встановлення дипломатичних відносин, уточнення положень конкретного договору, припинення його дії тощо.

Дипломатичне листування постійно розвивається і відходить від традиційних форм, що склалися історично. В умовах динамічного світового розвитку у спілкуванні глав держав та урядів, міністерств закордонних справ все більше поширюється використання таких договірних форм як обмін нотами (або листами) із посиланнями на різні проблемні питання. Із формальної точки зору ці документи можна віднести до категорії особистих нот, проте зважаючи на високе положення як відправника, так і отримувача, а також на значення змісту цих документів, їх прийнято виділяти в окремий вид дипломатичної договірної форми відносин – обмін нотами.

У договірній практиці *обмін нотами* використовується як спрощений спосіб укладання міжнародних договорів, за якого договірний зв'язок оформлюється шляхом обміну між сторонами документами (листами), в одному з яких, як правило, відтворюється текст іншого і виражається згода з його змістом [5, с. 657]. Обмін нотами є поширеною формою угод, що укладаються міжнародними організаціями, державами для врегулювання зовнішніх відносин.

Під час укладення міжнародних договорів у формі обміну нотами обмінювані документи не обов'язково

є власне нотами (листами) – це можуть бути меморандуми, телеграми тощо [6, с. 345]. Ідентичний текст нот (листів) заздалегідь узгоджується. У них зазвичай вказується, що нота (лист), який направляється, і відповідь розглядатимуться як угода між сторонами. У сучасній договірній практиці угоди (у формі обміну нотами) використовуються під час встановлення дипломатичних відносин, утворення дипломатичних представництв, уточнення окремих положень міжнародного договору, припинення його дії, передачі власності та з інших питань. *Наведемо декілька прикладів:* Угода (у формі нот) між Україною та Іспанією про взаємне визнання та обмін національних посвідчень водія, Угода (у формі обміну нотами) між Урядом України та Урядом Держави Ізраїль про поновлення дії Угоди між Урядом України та Урядом Держави Ізраїль про співробітництво в галузі сільського господарства, Угоди (у формі обміну нотами) між Кабінетом Міністрів України й Урядом Румунії про відкриття пунктів пропуску для міжнародного сполучення тощо. Наведені приклади є підтвердженням того, що обмін нотами є договірною формою, для якої характерна договірна природа.

Виділяють декілька видів обміну нотами:

- 1) ноти, ідентичні за змістом;
- 2) ноти, які є пропозицією укласти договір (зі зміною умов або без зміни) і відповідь на цю пропозицію.

Ідентичними за змістом нотами прийнято обмінюватися шляхом особистого вручення їх того самого дня. У тексті нот або листів, як правило, підтверджується досягнення домовленості між двома державами (або їх урядами, відомствами) із конкретного питання і викладаються умови такої домовленості. Кожна сторона складає ноту своєю мовою, проте при цьому додається неофіційний переклад.

Обмін нотами у формі *ноти-пропозиції* і *ноти-відповіді* на неї відбувається наступним чином: у ноті-пропозиції пропонується від імені однієї держави (уряду або відомства) домовитись щодо певного питання і викласти умови. У заключній частині зазначається, що в разі згоди іншої держави (уряду, відомства) із зазначеними умовами, ця нота та нота-відповідь на неї буде вважатися договором (угодою) між двома державами (урядами, відомствами).

Проводячи порівняння за наявними схожими та відмінними договірними формами за структурою, змістом, умовами, з'ясуємо, що у цивільному праві досить схожою договірною формою із обміном нотами є договір приєднання ст. 634 Цивільного кодексу України, а відмінність прослідковується зі звичайною нотою. Нота не є договірною формою відносин, на відміну від обміну нотами. Для обґрунтування нашої позиції наведемо критерії, які констатують відмінність.

1. Поняттєво-категоріальний критерій.

Нота – це форма офіційного дипломатичного звернення уряду однієї держави до уряду іншої держави. Ноти, як і інші формальні дипломатичні документи, можуть не містити в собі прямої угоди або протестів, а носити інформаційний характер. Але й у цьому випадку вони мають юридичне значення: факт, викладений у ноті в певному формулюванні, виражає офіційну точку зору з певного питання даного уряду [7, с. 234].

Обмін нотами – це вид міжнародного договору, про який вище вже зазначалося.

Ноти є одноособовими або колективними. *Одноособова нота* може бути персональною (особистою) і вербальною. Особиста нота надсилається з питань надзвичайно важливого та принципового значення і містить у собі інформацію про подію особливої політичної ваги (наприклад, зміну державного устрою, оформлення домовленості за тим чи іншим важливим питанням двосторонніх відносин тощо). Особиста нота використовується для інформування про тимчасовий чи остаточний від'їзд глави дипломатичного представництва із країни, для представлення тимчасового повіреного у справах, направляється у відповідь на отриману особисту ноту. Останнім часом, особливо у зв'язку зі зростанням кількості дипломатичних представництв в Україні, для передачі такого роду інформації, як правило, застосовуються вербальні ноти. Вербальна нота пишеться безособово, тобто в третій особі, на бланку, містить звернення, що супроводжується компліментом («Міністерство закордонних справ засвідчує свою пошану посольству Люксембурга і має честь повідомити...»), не підписується, але скріплюється друком і має номер [8, с. 56, 211]. Найпоширенішим документом дипломатичного листування в сучасному світі є вербальні ноти, за допомогою яких міністерства закордонних справ і посольства ведуть між собою офіційний діалог.

Раніше, за свідченням англійського дипломата Е. Са-тоу, перевага надавалась особистим нотам, бо вербальна нота вважалась «досить сухою за тоном». Сьогодні ж вербальні ноти використовуються широко, особливо у двосторонніх відносинах. У них викладаються найрізноманітніші проблеми політичного, економічного, науково-технічного, гуманітарного характеру. Вербальними нотами здійснюються запити про візи, повідомляється про дорожньо-транспортні пригоди за участю співробітників посольств, доводиться до відома посольств інформація представницького (протокольного) характеру [9, с. 76].

Колективна нота, тобто письмові заяви, що адресуються спільно представниками декількох держав певному уряду щодо якої-небудь однієї справи. Колективна нота носить зазвичай урочистий характер і передбачає тісні відносини між державами, що її підписали.

2. Процедурний критерій.

Під «обміном» у правовому значенні розуміється конкретна дія (діяльність) особи, спрямована на виникнення та подальший розвиток відносин у відповідній сфері з певного питання. Для того щоб обмін відбувся, необхідно виконати наступні умови. *Перша умова* – для здійснення обміну необхідна участь як мінімум двох сторін. *Друга умова* – обидві сторони повинні узгодити чи погодитися з умовами, які закріплені в ноті. Виконання цих умов є передумовою для здійснення обміну. Фактичний обмін нотами залежить від того, чи дійдуть сторони згоди. Якщо згоди буде досягнуто, то відбувається укладання угоди, яка покращує стан обох сторін. На відміну від обміну нотами, звичайна нота є документом зовнішнього дипломатичного листування у формі звернення, в якій, в основному, констатується конкретний факт.

Висновки. Отже, з вищевикладеного виділимо специфічні ознаки такої договірної форми врегулювання відносин як обмін нотами:

1) обмін нотами є договірною формою врегулювання відносин порівняно зі звичайною нотою, яка є одностороннім актом;

2) сфера дії та використання такої договірної форми – лише міжнародна;

3) суб'єктами або учасниками договірних відносин такої форми є лише держави або їх уряди.

Література:

1. Аверьянов В.Б., Селиванов В.Н. Социалистические управленческие отношения // Правоведение. – 1978. – № 6.
2. Алиев М.Г. Социализация согласия. – М., 1998. – С. 20.
3. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://rada.gov.ua>.
4. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://rada.gov.ua>.
5. Российская юридическая энциклопедия / гл. ред. А.Я. Сухарев. – М., 1999. – С. 657.
6. Шестаков А.В. Экономика и право : энциклопедический словарь. – К., 2000. – С. 345.
7. Юридична енциклопедія : в 6 т. / Гол. ред. Ю.С. Шемшученко. – К., 1998. – С. 234.
8. Сардачук П.Д., Кулик О.П. Дипломатичне представництво: організація і форми роботи : навч. посіб. – К., 2001. – С. 56; Міжнародне приватне право : підруч. / Г.С. Фединяк, Л.С. Фединяк. – 4-те вид., перероб і допов. – К., 2009. – С. 211.

9. Сатоу Э. Руководство по дипломатической практике / пер. с англ.: Ф.А. Кублицкий, С.А. Панафидин ; под общ. ред. Ф.Ф. Молочкова. – М., 1961. – С. 76.

Маркова Е. О. К вопросу о специфических признаках договорной формы урегулирования отношений «обмен нотами»

Аннотация. В статье исследуется и анализируется такая договорная форма урегулирования отношений как обмен нотами на предмет признаков, которые позволяют выявить ее особенности сравнительно с другими формами урегулирования отношений.

Ключевые слова: обмен нотами, нота, признаки, форма урегулирования отношений.

Markova O. In relation to a question about the specific signs of contractual forms of settlement of relations there is a «exchange notes»

Summary. In the article such contractual form of settlement of relations is investigated and analyzed as exchange notes for the purpose signs, that allow to educe her features by comparison to other forms of settlement of relations.

Key words: exchange note, signs, form of settlement of relations, notes.